

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİNDEN
ORD. PROF. TBP. TUĞGENERAL

TEVFİK SALİM SAĞLAM

1882 - 1963

Türkiye’de Veremle Savaşın Kurucusu ve Önderi

Doç. Dr. Arın Namal, Dr. Şükrü Aras, Gül Kızılca Yürür

İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İSTANBUL

ÖZET

Ord. Prof. Dr. Tefik Salim Sağlam, 1882 yılında İstanbul’da doğdu. 1903 yılında Askeri Tıbbiye’den mezun oldu. Cumhuriyet kurulana kadar, askeri alanda, hekim olarak önemli görevler üstlendi.

Salgın hastalıkları durdurmak için büyük uğraş verdi. 1906 yılından başlayarak, bazı aralar dışında, emekli olduğu 1952 yılına kadar İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi iç hastalıkları öğretim üyesi olarak çalıştı. 1933 yılında Üniversite Reformu gerçekleşirken Tıp Fakültesi Dekanı ve II. Dahiliye Kliniği Başkanıydı.

1934 yılında bu görevlerinden ayrıldı. 1943-1946 yılları arasında ise İstanbul Üniversite Rektörü oldu. 1942-1952 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi III. Dahiliye Kliniği direktörlüğünü yürüttü.

1963 yılında vefat edene kadar, 1927 yılında katıldığı veremle savaş çalışmalarını sürdüren Sağlam, Türkiye’de veremle mücadele tarihinde öncü bir isim olarak anılmaktadır.

• **Anahtar Kelimeler:** Türkiye’de veremle savaş, Ord. Prof. Tbp. Tuğg. Tefik Salim Sağlam. **Nobel Med** 2008; 4(2): 36-40

ABSTRACT

THE FOUNDER AND PIONEER OF PUBLIC EFFORTS TO PREVENT AND ERADICATE TUBERCULOSIS IN TURKEY, A FORMER RECTOR OF ISTANBUL UNIVERSITY, ORD. PROF. AND BRIGADIER GENERAL DR. TEVFİK SALİM SAĞLAM (1882-1963)

Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam was born in 1882 in İstanbul. He graduated from the Medical Military Academy in 1903. Until the foundation of the Turkish Republic, he served in the field of military medicine, achieving significant positions. He focused his work on preventing the spread of contagious diseases. Starting from 1906 until the year 1952, the year in which he retired, he worked as a professor

in the department of internal medicine in the Medical Faculty of İstanbul University. In 1933, when the university system was reformed, he was the dean of the medical faculty and the head of the II. Department of internal medicine. In 1934, he quit this position. Between 1943-1946 he worked as the Rector of the İstanbul University. During the years from 1942 to 1952 he was the president of the III. Clinic of internal medicine. Sağlam continued his struggle against the spread of tuberculosis in Turkey, beginning from 1927 up until his death in 1963. He is a Pioneer in the history of the efforts to prevent and eradicate tuberculosis in Turkey.

• **Key Words:** The fight against Tuberculosis in Turkey, Ord. Prof. and Brigadier General Dr. Tevfik Salim Sağlam. Nobel Med 2008; 4(2): 36-40

27 Mayıs 1882 tarihinde, kendi deyişi ile bir buçuk asırlık İstanbullu bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğdu. Babası Sedret Şifre Kalemi Müdürü Mehmet Salim Bey, annesi Nevber Hanım'dı. ¹ 1895'de Askeri Rüştiye'yi bitirip Sarayburnu Demirkapı'da bulunan Askeri Tıbbiye İdadisi'ne girdi, 1898'de yazıldığı Askeri Tıbbiye Mektebi'nden 1903'de asker yüzbaşı olarak mezun oldu. Bir yıl Gülhane Kliniği'ne devam edip, burada "Tıp tarihinin en yüksek şahsiyeti, benim tıptaki ilmi ve mesleki terbiyemi kendisine medyun olduğum büyük adam" ² dediği Süleyman Numan Hoca'nın yanında İç Hastalıkları Kliniği ve laboratuvarında çalıştı. 1904'de Gülhane Dahiliye Kliniği'ne asistan olarak seçildi. 1906'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İç Hastalıkları Muallim Muavinliği sınavını kazandı ve Gülhane'den ayrıldı, askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesi ile oluşan Dar'ül Fünun Tıp Fakültesi'nin 3. İç Hastalıkları Kliniği'nde Süleyman Numan Hoca'nın yanında laboratuvar şefi oldu. "İç Hastalıklarında Klinik Teşhis" adlı kitabının ilk baskısı 1909 yılında gerçekleşti. Bu kitap, 1953 yılında 9. baskısına ulaşacaktı.

1912 yılında, Cumhuriyetin kuruluşuna dek orduda önemli görevler üstleneceği bir yolda yürümeye başladı. 1912 yılında Binbaşı oldu ve Balkan Harbi'nde Selanik Redif Fırkası Sıhhiye Bölüğü'nde başhekim olarak çalıştı. 1913 yılında Şark Orduları Sıhhiye Müfettişliği görevini yaparken, kendisi de tifüse yakalanınca, tedavisinin yapılması, aynı zamanda oradaki yaralı subaylarımıza bakmak üzere Mayıs ayında Wiesbaden'a gönderildi. Bu yılın Ekim ayında Rusçuk'taki Türk esirlerin memlekete getirilmesi ve tedavileri ile ilgilenilmesi görevi verilen Süleyman Numan'ın ekibinde yer aldı. 1915'de, henüz 32 yaşında iken İstanbul'da bulunan 2. Ordu Başhekimisi oldu. ³ Birkaç ay sonra Erzurum'da, kısa süre

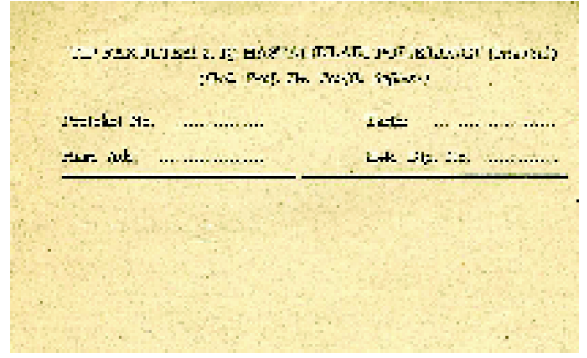
Resim 1: "Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam çalışırken"⁸

önce Sarıkamış Harekatı'nda bulaşıcı hastalıklardan ve soğuktan büyük kayıplar vermiş 3. Ordu'ya Sıhhiye Reisi olarak gönderildi, yarbaylığa yükseltildi. Burada lekeli tifoya karşı, hastadan alınan kanı defibrine ettikten sonra, bir saat 56 derecede tutarak bizzat hazırladığı aşığı, gönüllü 5 er ve 4 subaya uyguladı. Böylelikle Türkiye'de tifüs aşısı ile ilgili ilk önemli araştırmaları yapmış, aşı uygulamaları ile bir çok askerin hayatını kurtarmış oldu. ⁴ Düşman saflarında ve gerilerinde günde binlerce kişiyi imha eden kolera epidemisi 1916'da ülkemizde görülmeye başladığında Erzurum ve Trabzon'da çıkan kolera salgını ile mücadele etti ve "Harp Madalyası" aldı. 1917 yılında albaylığa yükseltildi. Çeşitli kereler barış görüşmeleri için görevlendirilen heyetlerde yer aldı, askeri incelemelerde bulunmakla görevlendirildi. Birinci Dünya Savaşı sona erince, Şark Orduları Grubu Müfettişliğinden ayrılıp İstanbul'a döndü. 1918 Kasımında Gülhane Müdür ve Başhekimliğine ve İç Hastalıkları

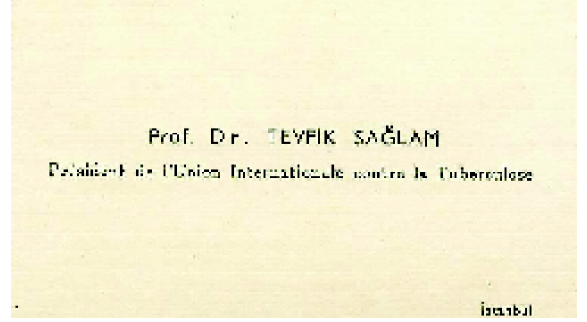
Kliniği profesörlüğüne tayin edildi. 1919 yılında Tıp Fakültesi iç hastalıkları öğretim kadrosuna katıldı. Aynı yıl İstanbul'da çıkan veba salgınında Sağlık Müdürlüğü bünyesinde kurulan Veba Komisyonu'nda çalıştı. 1920 yılında yeniden Gülhane'de dersler üstlendi. 1921 yılında Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Dairesi Başkanlığını üstlendi, ertesi yıl bu görevden istifa etti. 1922 yılında Ankara Cebeci Hastanesi Dahiliye ve İntaniye Kliniği Şefliğini üstlendi. 1923 Ocağında İzmir Hastanesi Dahiliye Şefliğine atandı. Aynı yılın Ekim ayında Gülhane Başhekimliği ve Müdürlüğüne getirildi. Bu süre içerisinde I. Milli Türk Tıp Kongresi'nin gerçekleştirilmesinde Genel Sekreter olarak görev aldı, Türk Kodeksi Hazırlama Komisyonu'nda yer aldı. ⁵

1926 yılında Tıp Fakültesi Dahiliye Kliniği profesörlüğüne seçildi. Aynı yıl Varşova'da toplanan uluslararası asker hekimliği kongresinde Türk ordusunu temsil eden heyet içerisinde bulundu. 1927 yılında tuğgeneralliğe terfi ettirilerek Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Dairesi Başkanlığına atandı. 1927 yılında İstanbul'da Verem Savaş Derneği'nin üyesi oldu. 1929 yılında yeni kurulan İstanbul Etibba Odası Başkanı oldu. 1931 yılında bu göreve yeniden seçildi. Aynı yıl, yeniden Tıp Fakültesi Dahiliye Kliniği Profesörlüğüne seçildi ve Gureba Hastanesi Dahiliye Kliniği uzmanlığına getirildi. ² 1933 Üniversite Reformu ile Dar'ül Fünun'un kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi kurulduğunda, Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniği Ordinaryüs Profesörlüğüne ve Fakülte Dekanlığı'na atandı. 1934 yılında, 1933 Üniversite Reformu çerçevesinde Almanya'dan davet edilen Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın, İç Hastalıkları Kliniği direktörlüğüne atanması girişiminin başladığı süreçte üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı. O günlerde, durumu soran gazetecileri şöyle yanıtlamıştı. ⁶: "Mevzubahs kararı evvelki gün bana resmen tebliğ ettiler. Karara karşı bir itiraz ya da teşebbüsüm yoktur. İmtihanlara girmiyorum. Hastanelerdeki alakam da kesilmiştir. Bu meyanda Gureba Hastanesi'ndeki vazifem de nihayet bulmuştur. Evde serbest tababet yapacağım."

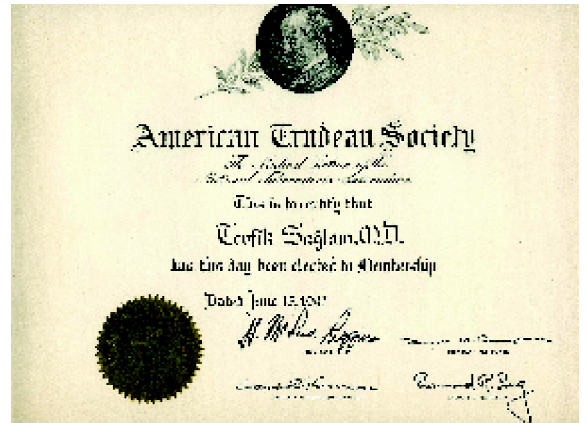
Sağlam, 1934 yılında uzun yıllar sürdüreceği İstanbul Verem Savaş Derneği Başkanlığına üstlendi. 1936 yılında yeni kurulmakta olan Haydarpaşa Numune Hastanesi Dahiliye Kliniği Şefliği'ne atandı. 1940 yılında Sağlık Bakanlığı Yüksek Sağlık Şurası üyeliğine getirildi. 1942 Mayısında Tıp Fakültesinde yeniden açılan 3. Dahiliye Kliniği ordinaryüs profesörlüğüne getirildi. Sağlık Bakanlığı tarafından Kuduz Enstitüsü olarak kullanıldıktan sonra boşaltılan pavyonu sıfırdan başlayarak modern bir 3. Dahiliye Kliniği haline getirdi. Bu klinikte on iki yıl devamlı ve çok verimli olarak çalışacaktı. 1942 yazında Üniversite Rektörlüğüne tayin oldu. 1943 yılında İstanbul Verem Savaş Derneği'nin başkanlığını üstlendi. 1946 yılında 49369 sayılı Üniversitelerin Muhtariyeti Kanunu'nun çıkarılmasını sağladı⁷, aynı yıl Rektörlükten

Resim 2: Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam'ın 1942 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kurduğu III. Dahiliye Kliniği'nin reçete örneği ⁸

Resim 3: Sağlam'ın Uluslararası Veremle Savaş Cemiyeti Başkanı olduğunu belirten kartviziti ⁸

Resim 4: Sağlam, 15 Haziran 1947'de 1905 yılında kurulmuş, Amerikan Ulusal Verem Cemiyeti çalışmalarını destekleyen American Trudeau Society'ye üye kabul edilmişliği ⁸

ayrıldı. Fakat Üniversite Senatosu üyeliği sürüyordu. 1948 yılında, o yıllarda ülkemizde yılda on binlerce can almakta olan Türk Verem Savaş Derneği'ne gelir sağlayıcı ilk kanunun çıkarılmasını sağladı. 1949 yılınca, ölünceye kadar sürdüreceği bir görev olan UNESCO Türk Milli Komisyonu Başkanlığına seçildi.

Sağlam, 1910 yılından itibaren Türk Tıp Encümeni'ne, 1921'den beri Türk Tıp Cemiyeti'ne, kuruluşundan itibaren Tüberküloz Cemiyeti'ne, 1926 yılından itibaren Türk Kodeks Komisyonu'na, 1931'den itibaren Alman İç Hastalıkları Cemiyeti'ne, 1949'dan beri Alman Verem Savaş Araştırma Enstitüsü'ne (fahri), 1947 yılından itibaren Amerikan Trudeau Verem Cemiyeti'ne, 1948'den beri Amerikan Göğüs Hastalıkları Cemiyeti'ne, Ulus- →

lararası Gastroenteroloji Derneği ve Uluslararası Pathologie Comparée Derneği'ne üyeydi. ^{8,9}

1950 yılında Yakın ve Orta Doğu Uluslararası Verem Savaşı Olgunlaşma ve Gösteri Merkezi'nin İstanbul'da kurulmasını sağladı ve başkanlığına seçildi. 1951 yılında, Rektör ve hoca iken İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde kurulması için büyük çaba göstermesi sayesinde açılan Fizyoloji Kürsüsü, idaresine verildi. ¹⁰ 27 Mayıs 1952'de 70 yaşını doldurduğu için yaş haddinden emekli oldu. Ertesi yıl UNICEF ve Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği ile Türkiye'de yurt çapında başarılı olan veremle savaş kampanyalarını başlattı. 1959 yılında Uluslararası Verem Savaşı Birliği'ne (Union Internationale Contre la Tuberculose) Başkan seçildi. Belçika, İsveç, Arjantin, Almanya gibi 4 kuvvetli talip varken, XV. Uluslararası Verem Konferansı'nın İstanbul'da toplanmasını sağladı. ⁹

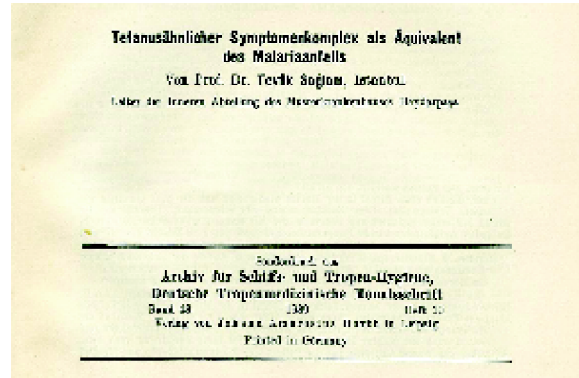
Ord. Prof. Dr. Kazım İsmail Gürkan'ın da benimsediği ismiyle ¹¹ "Paşa Hoca", 11 Temmuz 1963 sabahında evinde hayata gözlerini yumdu. Ölümünden birkaç gün önce, İstanbul'da doğacak her çocuğun BCG aşısı ile aşılanması için teklif getirmişti. ¹² Bir gün önce ise derneğe her günkü gibi saat 9.00'da gelmiş, Zeytinburnu ve Yalova kazalarında yapılmış taramaların sonuçlarını okumuş, bir çok ilaveler yapmıştı. Türkiye'de verem savaşı ile ilgili bu sonuçları İngilizce ve Fransızca bastırarak 24-28 Eylül 1963 tarihleri arasında Roma'da yapılacak 17. Uluslararası Verem Kongresi'ne yetiştirmek, Türkiye'nin de verem ile savaşta bir çok şeyler yaptığını ve yapmakta olduğunu dünyaya göstermek istiyordu. ¹³

Cumhurbaşkanı yaverinin de hazır bulunduğu askeri törenle, vasiyeti üzerine 20 yıl önce kaybettiği eşi Naile Sağlam'ın yanına, Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi. Doktorluğa ve bilime ait bütün eşya ve kütüphanesini 3. Dahiliye Kliniği'ne, merhum eşi ve kendisine ait tüm mal varlığını da kurucularından olduğu Verem Savaşı Derneği'ne bırakmıştı. Cenaze töreninde konuşan İstanbul Verem Savaşı Derneği Başkanı Dr. Tevfik İsmail Gökçe, onun çalışma azmini şöyle dile getirdi ¹²: "O, bugünü değil, daima yarını yaşayan bir insandı. İmkansızlık diye bir şey tanımazdı. Memleketi için çırpınır dururdu. Memleketi için bir şeyler yapabilmek, onun için en büyük zevkti. Sıhhatinin müsait olmadığı zamanlar, ihtarlarımıza rağmen umursamaz, leblebi gibi trinitrinlerini alır ve işine devam ederdi..."

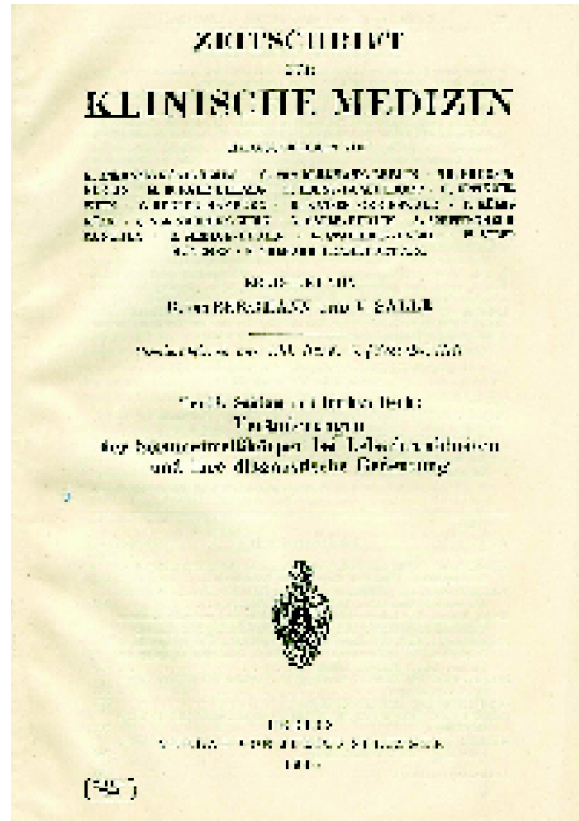
Fransa'nın ünlü bilgini ve fizyoloğu Prof. Etienne Bernard, Sağlam'ın vefatı dolayısıyla Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği Genel Sekreterliği'ne çektiği telgrafta Sağlam'dan "Verem savaşının yüce havarisi" diye söz ediyordu. ¹⁴ Nitekim, yaşarken aldığı onu aşkın askeri madalya ve nişanlara, vefatı ardından Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği'nin verdiği Kırmızı Şeritli Altın

Resim 5: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi III. Dahiliye Kliniği. Başkan Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam (orta sırada oturanlar içinde soldan ikinci) öğretim üyesi arkadaşları ve asistanları ile ⁸

Resim 6: Sağlam'ın, 1939 yılında Alman Tropikal Tıp Aylık dergisinde yayımlanan "Stima olgusu muadili olarak tetanoz benzeri semptom kompleksi" makalesi ¹⁶

Resim 7: Tevfik Sağlam ve Burhan Berk'in Almanların Klinik Tıp Dergisi'nde 1940 yılında yayımlanan "Karaciğer hastalarının serum proteinlerinde değişiklikler ve anlamları" başlıklı makalelerine ait ayrı baskının kapağı ¹⁷

Resim 8: Birinci Dünya Savaşında Kolordular Hıfzısıhha Müşaviri, 2. ve 3. Ordular Sıhhiye Reisi ve Şark Ordular Grubu Sıhhiye Müfettişi olarak ordu ve halk sağlığı için yılmadan çalışın Dr. Tevfik Salim Bey, cepheye⁶

Şeref Madalyası eklendi. 1972 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu, ülkemizde tıp öğretiminin gelişmesine büyük emeği geçmesi nedeniyle, hizmet ödüllerinden birisini, ölümü üzerinden dokuz yıl geçmiş olmasına karşın merhum Ord. Prof. Dr. Tevfik

Sağlam'a verdi. Ödül, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Cumhurbaşkanı tarafından İstanbul Tıp Fakültesi Dekanı'na teslim edilmişti.¹⁵

Tıp Fakültesi Yönetim Kurulu, 2.11.1963 tarihinde Dekan Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli başkanlığında aldığı kararla Çapa Klinikleri Grubu Anfisi'ne "Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Dershanesi" adını vermiştir. Dershane 5. 11. 1963 tarihinde Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli'nin "Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam ve Hayatı" konulu konferans ile açılmıştır. Sağlam için ölümünün onuncu yılında Fakültesi'nde adının verildiği anfiye, Rektör Prof. Dr. Nazım Terzioğlu, Dekan Prof. Dr. Haluk Alp'in hazır buldukları bir anma toplantısı düzenlenmiştir. Dekan Prof. Dr. Korkmaz Altuğ başkanlığında 10. 8. 1993 tarihinde toplanan İstanbul Tıp Fakültesi Yönetim Kurulu, yeni yapılan Dekanlık Binası yanındaki dershanein 16.8.1993 tarihinde "Yeni Tevfik Sağlam Dershanesi" adıyla açılmasına karar vermiştir.⁸

İ İLETİŞİM İÇİN: Doç. Dr. Ann Namal, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı arinnamal2002@yahoo.com

KAYNAKLAR

- 1 Sağlam T: Nasıl Okudum? Yay. Haz.: Hüseyin Hatemi, Aykut Kazancıgil. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Kutlama Yayınları Özel Serisi: 4. İstanbul 1981.
- 2 Naci Sadullah: Profesör Tevfik Salim Paşa ile bir saat. Yedigün 1934, 54: 7-9, 22.
- 3 Şehsuvaroğlu BN: Ord. Prof. Dr. General Tevfik Sağlam. Şehsuvaroğlu BN, Bakla-Şenalp L (Ed.): Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam Kütüphanesi Kataloğu. İstanbul 1970, S. 3-7.
- 4 Tevfik Salim: Harb-i Umumi'de 3. Ordu'da lekeli humma aşısı tatbikatı. Cer. Tıb. Ask. 1919; (26) 48: 724-733.
- 5 Türkiye Cumhuriyeti sıhhat ve İctimai Muaveneti Vekaleti Türk Kodeksi. 1. tabi. Yayın yeri belirtilmemiş 1930, S. V.
- 6 anonim: Tevfik Salim Paşa. Açıkta kalan profesörün hastanelerle de alakası kesildi. Cumhuriyet, 13.6.1934
- 7 Sağlam T: İstanbul Üniversitesinin özerkliğini kutlamak üzere 15 Haziran 1946 tarihinde yapılan törende Rektör Tevfik Sağlam ve Hukuk Fakültesi Dekanı Sıdık Sami Onar tarafından verilen söylevler. İstanbul 1965.
- 8 İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Profesörler Arşivi. Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam Dosyası.
- 9 Ataç A: Ord. Prof. Dr. Tıp Tuğgeneral Ali Tevfik Salim Sağlam (1882-1963). Türk Tıp Tarihi Yıllığı/Acta Turcica Historiae Medicinae VIII. Ed.: Terzioğlu A, Lucius E. İstanbul 2001, S. 121-127.
- 10 anonim: Tıp Fakültesinde yeni klinikler ve şefler. İstanbul Klinik dersleri 1951, 25: 74.
- 11 Gürkan Kİ: Tevfik Sağlam'a veda. Cumhuriyet, 16. 7. 1963.
- 12 Gökçe Tİ: Aziz Paşa Hocamız ardından. Yaşamak Yolu. İstanbul Verem Savaş Derneği Yayın Organı 1963, 322: 3.
- 13 Öner K: Hocamızın vefatını nasıl duyduk? Yaşamak Yolu. İstanbul Verem Savaş Derneği Yayın Organı 1963, 322: 5.
- 14 Berklin K: Paşa Hocamızı anarken. Yaşamak Yolu. İstanbul Verem Savaş Derneği Yayın Organı 1963, 322: 7-8.
- 15 anonim: Prof. Sağlam, ölümünden 9 yıl sonra ödül kazandı. Tercüman, 27 Temmuz 1972.
- 16 Sağlam T. Tetanusähnlicher Symptomenkomplex als Äquivalent des Malariaanfalls. Archiv für Schiffs- und Tropenhygiene, Deutsche Tropenmedizinische Monatsschrift 1939; 10: 458-463.

- 17 Sağlam T, Berk B. Veränderungen der Serumeiweißkörper bei Leberkrankheiten und ihre diagnostische Bedeutung. Zeitschrift für Klinische Medizin 1940; 6: 687-694.